

חיוב בית כנסת ובית מדרש

במזווה

יניב גולדברג

לע"נ סבי מורי ר' מאיר בן ר' משה ז"ל
סבתי מורתי פנינה בת ר' משה ע"ה
סבתי מורתי צילה בת ר' אפרים ע"ה

א. הקדמה:

במאמר זה אנסה להבהיר האם בתי כנסיות ובתי מדרשות חייבים במזווה מצד עצמם, או שחיובם נובע רק מכח היותם פתוחים למקומות חיוב, אולם הם כשלעצמם פטורים. כמו כן, אנסה לבאר את מקום (-צד) הנחת המזווה במבנים הני"ל, עובדה הנובעת מעצם הגדרת בתי הכנסיות והמדרשות, כמקומות חיוב במזווה או כמקומות פטור ממנה.

ב. הגדרות¹:

- בית כנסת:** מקום המיוחד לתפילת ציבור, בית המוכן להכנס בו עשרה מישראל לתפילה בכל עת תפילה הוא הנקרא בית כנסת. אין ביה"כ אלא כשמתפללים בו בקביעות אולם רחוב המתפללים בו בתענית וכן חדר בבית המתפללים בו דרך עראי, אינו נחשב בית כנסת.
- בית מדרש:** מקום המיוחד לתלמוד תורה. (יצויין כי בתי כנסיות אשר קובעים בהם מדרש אפילו שעה אחת דינו כבית המדרש²).
- בית שער:** בית שלפני שער החצר או פתח הבית ודרכו נכנסים מרה"ר אל החצר או הבית.
- בית דירה:** דירת מגורים ושימושי חול.

1 אנצקלופדיה תלמודית ערכי בית כנסת, בית מדרש, בית שער.

2 שו"ת דבר שמואל סי' שמ"ו הובא בבאה"ט סי' קני"ג ס"ק ב'.

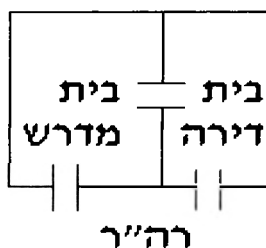
ג. בתי המדרש של רבי ורב הונא:

הגמרא במנחות³ אומרת:

"וההיא פתחא דעייל ביה רבי לבי מדרשא לא הוה לה מזוזה...
איני? והא ההוא פתחא דהווא עיל ביה רב הונא לבי מדרשא
והוויא ליה מזוזה. ההוא רגיל הוה דאמר רב יהודה אמר רב:
במזוזה הלך אחר הרגיל."

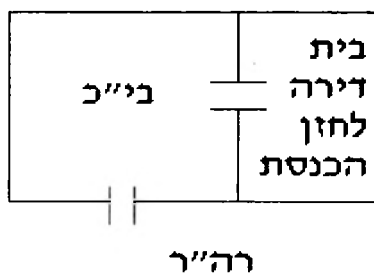
1. שיטת תוספות:

בתי המדרש של רבי ורב הונא:

בשני המקרים מדובר על בית מדרש שהיה צמוד לו בית מגורים ובפתח שבין הבית לבית המדרש רבי לא שם מזוזה ואילו רב הונא שם. הכיצד?

הגמרא ביומא⁴ מתייחסת, גם כן, לחיוב בתי כנסת במזוזה ואומרת:
"...דתניא בית הכנסת שיש בה בית דירה לחון הכנסת חייב במזוזה ושאיין בה
בית דירה ר' מאיר מחייב וחכמים פוטרם..."

3 דף ל"ג ע"א.
4 דף י"א ע"ב.

מכרמי שומרון

ומסביר תוס' במקום⁵: "משמע מכאן דבית הכנסת ובית המדרש שאין בו בית דירה פטור ממזוזה דמסתמא הלכה כרבנן⁶."
לפי זה, **מקשים התוס'**⁷ **והרא"ש**⁸ במנחות: פתח שהיה נכנס בו רבי לביה"מ = פתח מהבית לביה"מ. והרי פתח בית המדרש עצמו אינו חייב במזוזה, ולכן המזוזה צריכה להיות מימין הכניסה לבית כי הרי הבית חייב במזוזה לעומת בית המדרש שפטור. אולם הרי הגמרא כותבת שרבי היה **נכנס** מביתו לבית המדרש ומכאן **שיצא** מבית המדרש אל ביתו ולא נכנס אליו, אז כיצד יתכן לשים את המזוזה מימין כניסה לבית כאשר אנו רואים שזו, בעצם, יציאה מהבית!!

אפשר לתרץ עפ"י שיטת ריא"ז⁹ המובאת גם ברי' עקיבא איגר¹⁰:
"לשון ריא"ז... וכן נראה בעיני שאם היה בית גדול פתוח לבית קטן שאין בו ד' אמות... חייב במזוזה (- הפתח שבין שני הבתים), שפתחו של גדול הוא נחשב והרי הוא כבית הפתוח לרה"ר או לגינה שהוא חייב במזוזה..."

כאשר אתה נכנס למקום פטור ממזוזה, הכניסה אליו אינה נחשבת כניסה, אלא יציאה ממקום חיוב. וכשאתה יוצא ממקום הפטור אל מקום החיוב אז **היציאה הזו נחשבת כניסה**, ולא כיציאה ממקום פטור למקום החיוב (הכניסה והיציאה הן תמיד בהתייחס למקום החיוב גם אם כונתי שונה). ואם כן, כאשר מקום פטור פתוח למקום חיוב המזוזה תהיה תמיד בימין הכניסה למקום החיוב, כי אין מציאות של כניסה למקום פטור אלא רק יציאה ממנו. ויתכן, כי הגמרא משתמשת במילים: "פתחא **דעיל** (-נכנס) ביה רבי לבי מדרשא", ולא משתמשת במילה "יצא" משום שלרבי בית המדרש היה מקום חשוב. ממשיכים **התוס' והרא"ש ושואלים**: אם הפתח משמש את רב הונא לצורך כניסה לביתו מה שונה מקרה זה מבית כנסת שיש בו בית דירה לחזן הכנסת, שמחייב במזוזה גם בפתח שבין ביה"כ לדירת המגורים וגם בפתח הראשי של ביה"כ, בעוד שאצל רב הונא היתה מזוזה רק בפתח שבין ביה"מ לביתו ואילו בדלת הראשית של בית המדרש לא היתה מזוזה?

5 ד"ה "שאין".

6 כך אכן נפסק להלכה בטור ובשו"ע - ב"י וב"מ, שאין בהם בית דירה, פטורים ממזוזה.

7 ד"ה "והא".

8 סי' י.

9 "שלטי גבורים" דף ח' ע"ב ברי"ף

10 סי' רפ"ו סעי' י"ג ד"ה דיא על דיא פטור

חיוב בתי כנסת במזוזה

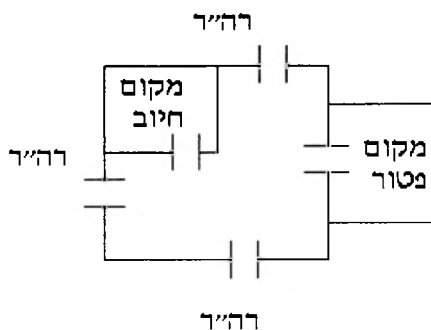
משיבים התוסי' והרא"ש: יש הבדל בין שני המקומות. בבית הכנסת שיש בו בית דירה לחזן, החזן נכנס מהדלת הראשית ומשם לדירתו, לעומת הציבור, אשר משתמש רק בדלת הראשית. אך רב הונא לא השתמש בדלת הראשית של בית מדרשו (לפחות ברוב המוחלט של המקרים), וכדי לחייב פתח במזוזה, הוא צריך להיות פתח שדרכו נכנסים בהכרח לבית הדירה (מקום החיוב), בעוד שלרב הונא היתה כניסה לבית גם מרה"ר ופתחו הראשי של ביה"מ לא היה עשוי לכניסה לבית (למרות שיתכן כי קרה שנכנס דרכו לבית).

אם כן, כדי לקבוע מזוזה בדלת הראשית של בית הכנסת (או בכניסה למקום פטור אחר) צריך שהכניסה תהיה כניסה ראשונה לבית, דהיינו שישתמשו בה ברגילות ולא רק שתהיה אפשרות להכנס דרכה. וכאמור, במקרה של רב הונא הדלת הראשית לא קיימה תנאי זה מפני שרב הונא לא היה רגיל להשתמש בדלת הראשית, ואילו החזן נכנס לביתו דרך בית הכנסת, ובהכרח עליו לעבור בדלת הראשית ולכן יתחייב פתחו הראשי של בית הכנסת במזוזה (מצד העובדה שהוא מוביל למקום חיוב).

אם נתבונן היטב בדברים נראה, שכל פתח של מקום פטור שרגילים לצאת ממנו למקום חיוב יתחייב במזוזה, ואם כן, מדוע לא נחייב מטעם זה את כל בתי הכנסת שבעולם, הרי אני יוצא מכל בית כנסת לכיוון ביתי, שהינו מקום חיוב! אפשר לתרץ זאת עפ"י רש"י ביומא¹¹ בנושא שערי מדינות, שהינם פתוחים למקום פטור. רש"י מתאר שם מצב בו לא ניתן להכנס לעיר, אלא דרך השער המסויים הזה שהוא מתכוון אליו מפני שמסביב יש "הרים ויערים". מכאן ניתן להבין שפתח מקום הפטור חייב להיות הכרחי למקום החיוב, כך שאם למשל הפתח יסגר לא תהיה אפשרות להכנס למקום החיוב ורק אז פתח מקום הפטור יתחייב במזוזה, אולם אם הפתח אינו הכרחי הוא לא יתחייב.

¹¹ דף י"א ע"א ד"ה "אחד שערי מדינות".

לדוגמא:

פתח מקום הפטור לא יתחייב במזוזה מפני שאינו הכרחי על מנת להכנס למקום החיוב.

2. שיטת רש"י:

לעומת התוס' והרא"ש הסוברים כי בית המדרש פטור ממזוזה מבין הב"י¹² שרש"י סובר כי בית המדרש חייב במזוזה מצד עצמו! כיצד הבין כך הב"י? ניתן להסביר זאת בשתי דרכים:-

א. רש"י¹³ העמיד את המקרה של בית מדרשו של רב הונא בצורה שונה. רש"י סובר כי הפתח שבבית המדרש של רב הונא שהתחייב במזוזה היה הפתח הראשי דרכו נכנסו כל התלמידים לבית המדרש, ובו גם הוא היה רגיל להכנס. "רוב הנכנסין לבית המדרש היו באין באותו הפתח", ומוסיף השטמ"ק¹⁴ בדברי רש"י: "...אבל אותו של בית לא היה רגיל, אלא פתח קטן היה, שעשה אצל מקומו ונכנס ויוצא בו לפעמים, כדי שלא יטריח את תלמידיו לעמוד בפניו...".

ב. רש"י¹⁵ בד"ה אע"ג דרגיל בחד מניהו טפ"י... כגון תרי בני ורגיל בחד, בטילה אידך לגביה. "על מנת שפתח אחד יתבטל לשני צריך שלא יהיה לשניהם אותו השימוש. כמו במקרה של רב הונא בו יש לביה"מ שני פתחים: אחד כניסה ראשית לבית המדרש מרה"ר ואחד בו נכנס רב הונא (מרה"ר או מביתו) ובו רוב השימוש. ושניהם חייבים ואז הפתח הראשי של בית המדרש

12 סי' רפ"ו אות י'.

13 מנחות דף ל"ג ע"א.

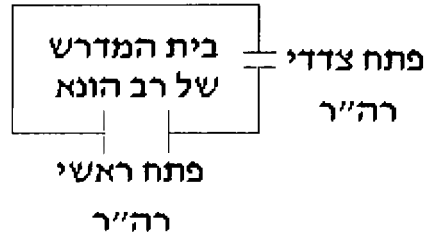
14 שם.

15 דף ל"ד ע"א.

חיוב בתי כנסת במזוזה

יהיה פטור ממזוזה מפני שהפתח השני רגיל יותר. אולם אם רש"י היה סובר שבית המדרש פטור ממזוזה, אזי לא שייך כאן לאמר רגיל לגבי הפתח שבין ביתו לבית המדרש ולבטל את השני ממזוזה.

בית המדרש של רב הונא לשיטת רש"י:

(או כציוורו של "תוסי").

ואומר המרדכי¹⁶: "...במזוזה הלך אחר הרגיל" - פירש ר"י כשרגילין כל בני הבית בהוא פתחא אבל אם אין רגיל אלא הוא לבדו פטור ממזוזה. וכן הלכה שבית המדרש חייב במזוזה...". לעומת רש"י יסביר תוסי את התרוץ "רגיל" - פתח שרב הונא היה רגיל להכנס ולצאת ואילו חיוב המזוזה הוא, כאמור, רק מצד הבית.

ד. סיכום ביניים - חיוב בית מדרש במזוזה:

1. תוסי ורא"ש: בית המדרש פטור ממזוזה. רש"י ומרדכי: בית המדרש חייב במזוזה.
2. כאשר פתח מקום הפטור הינו הכרחי למקום החיוב ורגילים להשתמש בו, יתחייב הפתח במזוזה בכיוון הכניסה למקום החיוב (רש"י, תוסי, ריא"ז ור' עקיבא איגר).
3. לכן, אם ביה"מ פתוח למקום חיוב:-
 - א. תוסי ורא"ש: המזוזה תהיה לימין הכניסה אל מקום החיוב (בהתאם לתנאים שהוזכרו קודם).
 - ב. רש"י ומרדכי: המזוזה תמיד לימין הכניסה לבית המדרש.

16 סוף ס"י תתקס"א.

ה. טעם הפטור ממזוזה בבית הכנסת

הגמרא ביומא¹⁷ אומרת: "...דתניא בית הכנסת שיש בה בית דירה לחזן הכנסת חייב במזוזה ושאין בה בית דירה ר' מאיר מחייב וחכמים פוטרים..."

הגמרא גם משווה בין נגעים למזוזה בעזרת שתי ברייתות אחרות:
"ת"ר ביה"כ ובית האישה ובית השותפים חייבת במזוזה...תניא
אידך ביה"כ ובית השותפין ובית האשה מטמאים בנגעים.
פשיטא, מהו דתימא ובא אשר לו הבית לו ולא לה, לו ולא להן
קמ"ל... וביה"כ מי מטמא בנגעים? והתניא: יכול יהיו בתי
כנסיות ובתי מדרשות מטמאין בנגעים ת"ל ובא אשר לו הבית -
מי שמייוחד לו. לא קשיא הא כר' מאיר הא כרבנן... ואי בעית
אימא הא והא רבנן ולא קשיא הא דאית בה בית דירה, הא
דלית בה בית דירה ואי בעית אימא הא והא דלית בה בית דירה
והא דכרכים והא דכפרים..."

אם כן, הגמרא מביאה שלושה תרוצים בהם ניתן לראות, כי ישנה אפשרות שבית כנסת יתחייב במזוזה:-

- א. לר' מאיר אם אין בו בית דירה - בית הכנסת יתחייב, אולם חכמים פוטרים.
- ב. בית כנסת שיש בו בית דירה - מחייבים רבנן, אולם אם אין בו בית דירה - פוטרים ממזוזה.
- ג. הגמרא מדברת על בית כנסת שיתחייב במזוזה, למרות שאין בו בית דירה, בתנאי שהוא נמצא בכפר כי בעליו נכרים והוא כמו בית שותפים, בעוד שבית כנסת ללא בית דירה בכרך - יפטרוהו רבנן ממזוזה כי מתקבצים שם אנשים מהרבה מקומות שונים ואין לבית הכנסת בעלים מיוחדים.
הגמרא דוחה את התרוץ האחרון - "הא דכרכים והא דכפרים" וחוזרת לתרוץ "הא דאית בה בית דירה הא דלית בה בית דירה". במהלך דחיית התרוץ של "כרכים וכפרים" מביאה הגמרא את הדיון בין חכמים לר' יהודה "האם ירושלים נתחלקה לשבטים או לא". חכמים אומרים שירושלים נחלקה לשבטים ולכן מטמאה בנגעים ואילו ר' יהודה סובר: "אני לא שמעתי אלא מקום מקודש בלבד" ואם כן, ירושלים לא נחלקה לשבטים וכל מקום מקודש אינו מטמא בנגעים. עפ"י השוואת הגמרא בין נגעים למזוזה יוצא, שכל מקום,

17 דף י"א ע"ב.

חיוב בתי כנסת במזוזה

המטמא בנגעים יתחייב במזוזה. לכן, לפי חכמים ירושלים תתחייב במזוזות, ואילו לר' יהודה לא תתחייב ירושלים במזוזות.

ו. שיטת רש"י ותוס':

רש"י מסביר לכל אורך הסוגיה ביומא שהסיבה לחיוב או לפטור בין במזוזה ובין בנגעים הוא הבעלות הממונית (או הרשמית) על בית הכנסת: בבעלות פרטית - יתחייב בנגעים ובמזוזה, ובבעלות ציבורית - יפטור. לאור זאת, ניתן להסיק מרש"י שכל מבנה ציבורי יהיה פטור ממזוזה (כגון ב"ס ממשלתי). לפי זה, החילוק בין כפרים לכרכים בתרוץ השלישי יהיה, אם כן, כנ"ל: כפרים - פרטי וכרכים - ציבורי. אמנם הגמרא דוחה בסופו של דבר את התרוץ "הא דכפרים והא דכרכים", ומכאן שגם הכפרים נחשבים כמבנה ציבורי, אולם בית שותפים נחשב פרטי. תוס' ¹⁸ מביא ירושלמי ¹⁹: "בי מדרשא דרבי חנינא הוא ליה מזוזה", בבית המדרש של ר' חנינא כן היתה מזוזה, והרי תוס' לשיטתו סובר, כי בית המדרש פטור ממזוזה?! ומתרוץ כי הסיבה שהיתה מזוזה בבית המדרש היא משום שהיה זה בית מדרש פרטי. אם כן, תוס' מסביר באותה הדרך של רש"י (-בעלות ציבורית ופרטית על הבנין) בבעלות ציבורית - יפטור ממזוזה ובבעלות פרטית - יתחייב.

ז. שיטת הרי"ף והרמב"ם:

הרי"ף ²⁰ והרמב"ם ²¹ הבינו את הגמרא בצורה שונה ולכן הביאו למסקנה שני תרוצים:-

א. הא דאית בה בית דירה והא דלית בה בית דירה.

ב. הא דכרכים והא דכפרים (למרות שתרוץ זה נדחה ע"י הגמרא).

הרי"ף מפרש בצורה שונה מרש"י ותוס' את החילוק בין כפרים לכרכים וטוען שבית כנסת של כפרים - האורחים ישנים בו, ולא מתארחים אצל תושבי הכפר (כי אין מספיק מקום אצל תושבי הכפר לארח), ואילו בכרכים האורחים דרים אצל תושבי הכרך ולא לנים בבית הכנסת.

18 דף י"א ע"ב ד"ה "שאין".

19 מגילה פ"ג.

20 מנחות דף ח' ע"ב ברי"ף.

21 פ"ו מהלכות מזוזה הל' ו.

מכרמי שומרון

הרמב"ם במזוזה²² הביא את שני התרוצים הנ"ל (הא דאית בה בית דירה...והא דכרכים...), אולם בנגעים²³ הביא רק את התרוץ הראשון. ניתן להסיק מכך שהרי"ף והרמב"ם הבינו שהגמרא דחתה את התרוץ השני (הא דכרכים והא דכפרים) רק לגבי נגעים ולא לגבי מזוזה. ונשאלת השאלה: מדוע יצרו את ההבדל הזה בין נגעים למזוזה הלא בתחילת הסוגיה השוותה הגמרא בין שני הנושאים?

יש לאמר שהרי"ף והרמב"ם הבינו שכאשר הגמרא הביאה את מחלוקת ר' יהודה וחכמים לגבי חלוקת ירושלים לשבטים היא בעצם הסיטה את המחלוקת לגורם חדש - ה"קדושה".

את ר' יהודה ניתן להבין בשני אופנים: "אני לא שמעתי אלא מקום מקודש בלבד":

א. שיטת רש"י: בכל מקום של קודש יש חסרון בקנין - חסרה הבעלות ולכן, יפטר.

ב. שיטת הרי"ף והרמב"ם: כל מקום שהוא קודש פטור מצד זה שהוא קודש. (ואכן הנמוקי יוסף²⁴ הסביר את הרי"ף כך שכדי שיוכלו לגור אורחים בבית הכנסת אזי על ביה"כ להיות מוקדש על תנאי - לא לגמרי על שם בית כנסת, אלא גם לדירה והוא לא לגמרי קודש, ולכן, חייב במזוזה.

הבנה זו של הרי"ף נובעת מהעובדה שאם הבית הוא בית קודש אז מה עוזרת לי העובדה שאורחים ישנים בו, הרי המקום קדוש ובית קודש אינו חייב במזוזה. אלא שניתן לאמר, שיהיה הטעם אשר יהיה אם אורחים ישנים בו אז יש בו שימושי חול - שימושי דירה, ולכן יתחייב למרות שזה לא פגם בקדושת בית הכנסת. ואכן, בתחילת הסוגיה החילוק בין כפרים לכרכים היה בכיוון של בעלות ולמסקנה הוא בכיוון של קדושה²⁵.

22 פ"ו מהלכות מזוזה הל' ו.

23 פ"ד מהלכות טומאת צרעת הל' י"ד.

24 מנחות דף ח' ע"ב ברי"ף ד"ה "בית כנסת".

25 הערה: ניתן להבין כי שני התרוצים שהביאו הרי"ף והרמב"ם נובעים מאותו עקרון - א. הא דאית בה בית דירה - אם יש דירה אז הבית הוא חול ולא קודש ולכן יתחייב במזוזה. ב. הא דכפרים הא דכרכים - בכפרים בית הכנסת משמש גם למגורי אורחים ולכן אינו קודש. אם כן, אפשר לראות ששני התרוצים נובעים מאותו העקרון של "קדושה" ובעצם הם תרוץ אחד: בית קודש פטור ממזוזה ובית שאינו של קודש - חייב. אמנם ניתן לאמר על הרמב"ם שרק הביא את שני התרוצים יחדיו, אך סובר שהם בעצם אחד ופשוט נתן שתי דוגמאות לעקרון, אולם קשה על הרי"ף שמחלק בין שני התרוצים במילים "אי נמי", דהיינו שני תרוצים שונים ואם אפשר להסביר ע"י אותו העקרון, לא מובן מדוע הוא מחלק ביניהם. ואולי ניתן לאמר כי למרות שהתרוצים נובעים מאותו העקרון הם עדיין שונים כי בעוד שהראשון מדבר על שינת האורחים בתוך בית המדרש עצמו הרי שהשני מדבר על בית דירה הצמוד לבית הכנסת שבכרך.

חיוב בתי כנסת במזוזה

לכן, לפי הרי"ף והרמב"ם, קושית הגמרא בסוף הסוגיה "חלקו לבית אבות ואין כל אחד מכיר את חלקו (=נחלתו)", כלומר העובדה שצריך כל אחד לדעת מהו הגבול המדוייק של נחלתו הפרטית, היא דווקא לגבי נגעים בהם נאמר "ובא אשר לו הבית"²⁶ - צריך בעלות. הגדרת בית בנגעים - הגדרה של בעלות. לעומת זאת במזוזה, כבר תורף ש"ביתך"²⁷ - דרך ביאתך - מקום המזוזה בצד ימין לביאתך ולא מדובר על בעלות על הבית ולכן בית של קודש למרות שיש לו בעלים - פטור, כי הוקדש לגמרי..

לאור זאת, לכאורה, תוס' אינו מסתדר, מפני שלשיטתו בית המדרש של ר' חנינא היה פרטי ולכן היה חייב במזוזה, אך אם הוא קודש הרי הוא פטור! אלא שתוס' לא מקבל את העקרון של קודש ונשאר בתרוץ "הכל לפי הבעלות על הבנין".

ח. נסכים:

1. רש"י: בנגעים: "אשר לו הבית" - צריך בעלות אישית, כדי לטמא בנגעים ובית ציבורי לא יטמא בנגעים.

במזוזה: החלוקה היא האם הבית קודש או לא, וכאשר הבית קודש אז יש חסרון בקנין וממילא אין בעלות שתחייב במזוזה.

אם כן, בית קודש יפטור ממזוזה, ובית חול - בית דירה יתחייב. מכאן מבינים רש"י והמרדכי: יש הבדל בין בית כנסת ובית מדרש. בית כנסת יפטור ממזוזה כי הוא רק קודש ובית מדרש יתחייב, כי יש בו שימושי חול (אוכלים, שותים וישנים בו).

2. תוס': בנגעים ובמזוזה העקרון הוא בעלות. כאשר הבעלות פרטית הבית יטמא בנגעים ויתחייב במזוזה, וכאשר הבית בבעלות ציבורית - לא יטמא בנגעים ויפטור ממזוזה.

לכן, בתי המדרש של ר' חנינא ושל רב הונא התחייבו במזוזה כי היו בתי מדרש של יחיד, ואילו בית המדרש של רבי - יתכן שהיה של רבים, ולכן נפטור ממזוזה.

26 ויקרא פי י"ד פסי ל"ה.

27 דברים פי י"א פסי כ"י.

מכרמי שומרון

3. רי"ף, רמב"ם, רא"ש: בנגעים העקרון הוא "בעלות" - בעלות פרטית יטמא ובעלות פרטית לא יטמא.

במזוזה העקרון הוא "קדושה" - בית קודש פטור ובית חול (דירת חול) - חייב. בית כנסת שיש בו בית דירה הוא בדיוק כמו בית מדרש שיש בו שמושי חול ושניהם חייבים במזוזה.

ט. להלכה:

תוסי' ורא"ש: בית המדרש פטור ממזוזה.
בית הכנסת שאין בו בית דירה פטור ממזוזה.
בית הכנסת שיש בו בית דירה חייב במזוזה.
רש"י ומרדכי: בית המדרש חייב במזוזה.
בית הכנסת שאין בו בית דירה פטור ממזוזה.
בית הכנסת שיש בו בית דירה חייב במזוזה.
רי"ף ורמב"ם: בית המדרש שאין בו בית דירה פטור ממזוזה.
בית מדרש שיש בו בית דירה (או שמושי דירה) חייב במזוזה.
בית הכנסת שאין בו בית דירה פטור ממזוזה.
בית הכנסת שיש בו בית דירה חייב במזוזה.

טור²⁸: "בית המדרש פטור מן המזוזה ואם יש בו פתח, שרגיל לצאת בו לביתו (=בית דירה) חייב. אבל עיקר הפתח העשוי לכל לכניסה וליציאה (=הדלת הראשית) פטור".

"בית כנסת של כפרים סתם - חייבים דמסתמא דרים בהם ושל כרכים אם יש בה בית דירה לחזן חייב ואם לאו פטור".
שו"ע²⁹ (בשם הרי"ף והרמב"ם): "בית הכנסת אם יש בו דירה חייב במזוזה, ואם אין בו פטור".

מוסיף הרמ"א³⁰: "ואם בית הדירה נמצא בחצר בית הכנסת (ואין צורך להכנס לדירה דווקא דרך בית הכנסת) - החצר חייבת במזוזה ובית הכנסת פטור".

שו"ע³¹: "בית המדרש פטור ממזוזה ואם יש בו פתח שרגיל לצאת בו לביתו (בית דירה) חייב במזוזה באותו הפתח (רי"ף, רמב"ם).

28 ס"י רפ"ו ע"י ציור.

29 ס"י רפ"ו סעי' ג'.

30 שם.

יש אומרים, שבית המדרש חייב במזוזה ונכון לחוש לדבריהם אבל לא יברך עליה(רש"י, מרדכי). (הרמ"א אינו מגיה על השו"ע).
לאור האמור לעיל, ניתן להסיק, כי בית המדרש, לכאורה, אינו חייב במזוזה מצד עצמו, מפני שהדעה הראשונה בשו"ע עיקר (כי רק היש אומרים מחייבים וגם אז לא יברך עליה). אולם, מהגמרא במגילה, ניתן לראות, כי בית המדרש יכול להיות מחוייב במזוזה מכיוון שונה.

י. אכילה ושתייה בבית המדרש

הגמרא במגילה³² אומרת: "ואין נאותין בהן. אמר רבא: חכמים ותלמידיהם מותרין דאמר ריב"ל מאי בי רבנן? ביתא דרבנן."
מסקנת הגמרא: בית המדרש נחשב כביתם של רבנן בו מותר להם לעשות גם שמושי חול.
אומר הר"ן³³:

"ואע"ג דאמרינן חכמים ותלמידיהם מותרין משמע לי דהיינו בביה"מ ולפי שעומדין שם כל היום כדאמרינן מאי בי רבנן - ביתא דרבנן. אבל בבית הכנסת - לא".
טור³⁴ ושו"ע³⁵ בשם הרמב"ם:

"בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהן קלות ראש... ואין אוכלים ושותים בהם... ותלמידי חכמים ותלמידיהם מותרים לאכול ולשתות בהם **מדוחק**".

הגדרת דוחק: משנה ברורה³⁶: אין מקום אחר לאכול ולשתות בו. מגן אברהם³⁷: כל מצב שיגרום לביטול תורה.

אומר הרמ"א³⁸ בשם הר"ן³⁹: "ויש אומרים דבבית המדרש אפילו שלא מדוחק שרי מפני שנמצאים שם כל היום" (למרות שקדושת ביה"מ חמורה יותר מקדושת ביי"כ, ובבי"כ לא תותרנה האכילה והשתיה כלל!).

31 סי' רפ"ו סעי' י.

32 דף כ"ח ע"ב.

33 דף ט' ע"א ברין ד"ה "רבינא".

34 או"ח סי' קנ"א.

35 או"ח סי' קנ"א סעי' א'.

36 סי' קנ"א סעי' א' ס"ק ז'.

37 או"ח סי' קנ"א ס"ק ב' במ"א.

38 או"ח סי' קנ"א סעי' א'.

39 ע' הערה 20.

מכרמי שומרון

ואם כן, לפי הרמ"א: אם לת"ח מותר לאכול ולשתות שלא מדוחק, אז מה גרוע בית מדרש מבית כנסת של כפרים, ואם כן, עפ"י הרמ"א - דעת היש אומרים שבשו"ע עיקר (-) ויש אומרים שבית המדרש חייב במזוזה... כלומר ביה"מ חייב במזוזה מצד עצמו ולא מצד היותו פתוח למקום חיוב (כגון דירה)! הרי לפי הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש בית הכנסת שיש בו אורחים חייב במזוזה, אז את בית המדרש שאוכלים בו צריך לחייב במזוזה מפני שיש בו שמושי דירה. מכאן, שעפ"י הרמ"א בית מדרש חייב במזוזה מעיקר הדין כי התלמידים אוכלים ושותים בו (ולפעמים אף ישנים בו...), אולם בית הכנסת לא יחוייב מצד עצמו, כי בביה"כ אסור בשום אופן לאכול.

ואם כן, לרמ"א, בביה"מ המזוזה בצד ימין לכניסה (בכל הכניסות). אולם לדעת השו"ע אסור לאכול בביה"מ, ואין חיוב בביה"מ מצד עצמו, כי הוא אינו דומה לבי"כ של כפרים מפני שלדעתו בביה"מ אסור לעשות שימושי דירה. **אמנם** דעת המגן אברהם⁴⁰, כאמור, שדוחק - הגדרתו: כל מצב שיגרם לביטול תורה, דהיינו: אם הת"ח יצטרך ללכת לביתו על מנת לאכול ולשתות **בודאי** יתבטל מלימודו אבל אם אין לומדים בבית המדרש באותו הזמן בודאי שאסור לאכול ולשתות. ובשו"ת יחוה דעת⁴¹ סומך הרב עובדיה יוסף על דברי המגן אברהם וטוען, כי אם הת"ח באמצע לימודו אכן מותר לו לאכול שמא יצטרך לצאת ויתבטל מלימודו (אולם אם אינו לומד באותה השעה אסור לו לאכול במקום. וראוי לכל בעל נפש (הפוסק כשו"ע) לחשוב היטב אם אכן הוא אכן מבטל תורה ביציאתו באותו הרגע מבית המדרש). לעומתו, כותב הרב עבדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי, כי כל ההיתר של דוחק הוא רק לגבי אכילה ושתיה, אשר האדם זקוק להן לקיומו, דהיינו, "שלוש ארוחות ביום":

"...ממה שהתירו לת"ח ותלמידיהם לאכול ולשתות בבית הכנסת ובבית המדרש, הנה כל בר בי רב מבין מעצמו... אכילה ושתיה הוא בכלל **פקוח נפש**, אי אפשר לו לאדם להתקיים בלא אכילה ושתיה, והוא דבר חיוני לכל אדם, לכן התירו לו משום שלא יתבטל מתלמוד תורה בהליכתו וביאתו **לביתו** אף שלא כבוד לבית הכנסת ולבית המדרש לאכול ולשתות שם".

ומוסיף עוד ואומר:

"בעישון יכול לקחת גמרא בחוץ ולעשן (ואז לא יתבטל מתלמוד תורה), לא כן האכילה והשתיה, אי אפשר לאכול ולשתות בפני

40 או"ח סי' קנ"א ס"ק ב' במ"א.

41 חלק שני סי' י"ז.

חיוב בתי כנסת במזווה

עוברים ושבים וגם שצריך לקחת שלחן, כסא ומנורה אם הוא
בלילה..."

(ומכאן שאם אינו גנאי לאכול מחוץ לבית המדרש וגם זו איננה טרחה
גדולה וכל שכן אם יכול ללמוד בחוץ בזמן אכילתו - אין לו לאכול בבית
המדרש!).

יא. ואם כן, להלכה למעשה:

לשו"ע האוסר אכילה ושתייה בבית המדרש וכ"ש בבית הכנסת - בית
הכנסת ובית המדרש יפטרו ממזווה מצד עצמם ויחוייבו רק אם הם פתוחים
למקום חיוב (כגון דירה), והמזווה תהיה תמיד מימין הכניסה למקום החיוב
ולא מימין הכניסה לבית הכנסת או בית המדרש.

לרמ"א המתיר אכילה לתלמידי חכמים ותלמידיהן (לכתחילה) בבית
המדרש: בית הכנסת יפטר ממזווה מצד עצמו, ויחוייב רק אם הוא פתוח
למקום חיוב, אולם בית המדרש חייב במזווה מצד עצמו, והמזווה תהיה תמיד
מימין לכניסה לבית המדרש (בכל פתחי הכניסה אליו).

שו"ע⁴²: בי"מ של יחיד אינו קודש כל כך (ויתכן כי יהיה מותר לאכול בו).
ומכאן שבית מדרש של יחיד יתחייב גם כן במזווה מצד עצמו והמזווה תהיה
תמיד מימין הכניסה אליו.

42 או"ח סי' קנ"א סעי' ב'.